

УДК 821.133.1-3(09)

ПРОЧИТАННЯ ТРАДИЦІЇ ПИСЬМА ПРО *СЕБЕ* ГЕРОЯ ФРАНЦУЗЬКОГО РОМАНУ В ТВОРІ Ж. БАТАЯ “НЕМОЖЛИВЕ”

Юлія Павленко

*Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Червоноармійська 73, м. Київ, 03150,
e-mail: y171278@yahoo.com*

Твір Ж. Батая “Неможливе” пропонує новий погляд на концепт письма у порівнянні з майже двохсотлітньою історією, впродовж якої фікційний суб’єкт випишував своє минуле. Спираючись на концепцію внутрішнього досвіду Ж. Батая та її філософську рецепцію М. Бланшо, Ж.-П. Сартра, Ж. Дерріда, запропоноване дослідження репрезентує аналіз повісті “Неможливе” у контексті перечитування традиції письма про *Себе* героя французького роману.

Ключові слова: письмо, щоденник, *homo scribens*, внутрішній досвід, межа, розвив, неможливе.

Дослідження письма про *Себе* не лише в французькому романі повинне містити аналіз як художніх, так і філософських творів Жоржа Батая, оскільки автор “Неможливого” та “Внутрішнього досвіду” є одним з найвидатніших письменників ХХ ст., вплив робіт якого на формування своїх концепцій визнавали М. Фуко та Ж. Дерріда. З ім’ям Батая пов’язують новий тип філософської думки, що природно ставить перед дослідником питання, які зміни та з якими характерними рисами відбуваються в розгортанні простору письма його героя у порівнянні з майже двохсотлітньою традицією письма про *Себе* героя французького роману.

Процес аналізу художнього твору Жоржа Батая містить свої переваги та труднощі одночасно. Сергій Зенкін назвав Батая “дослідником, що випробував свої думки, ніби лікар вакцину, на самому собі” [5, с. 59]. Ця позиція лише на перший погляд полегшує аналіз твору, оскільки проекція концептів філософських праць Батая на його художні твори не означає перетворення тексту аналізованого твору на просту ілюстрацію філософських положень. Моріс Бланшо, якого Габріель Марсель називав найбільшим проникливим дослідником творів Батая [7, с. 48], у статті “Досвід-межа” написав про Батая, як про автора, читання творів якого приносить потрясіння [там само, с. 65]. Труднощі аналізу висвітлює приклад стратегії прочитання Батая, що відповідає вимогам його концепту внутрішнього досвіду, який провів Дерріда та Нансі, що засвідчив дослідження творів Батая, пов’язане з пошуком та виявленням серед написаного ним того, чого він не пише.

Метамова текстів Батая давно вже стала джерелом концептів та понять, що активно розробляють у сучасному літературознавстві, у тому числі й українському. Сьогодні рідко яке дослідження, присвячене актуальним питанням літератури та філософії, об-

ходиться без понять трансгресія, внутрішній досвід, межа, неможливе та їхнього дискурсивно-семантичного поля. Поза тим, у сучасному українському літературознавстві відсутні дослідження художніх творів Ж. Батая. У російському літературознавстві активно ведуть розмову переважно про один твір Батая – “Історія ока”, тоді як згадки про “Неможливе” можна знайти лише в ґрунтовній передмові відомого російського літературознавця С. Зенкіна до видання повістей Батая “Ненависть до поезії”. Онтологію та поетику письма про *Себе* в творі “Неможливе” Батая не досліджувалась раніше. Звернення до його спадщини не втрачають актуальності: з грудня 2011 по квітень 2012 року в університеті Бордо відбувався семінар, вже з назви якого “Сучасність. Апорія, парадокс та внутрішнє протиріччя: література та неможливе” видно, яке вагоме місце в ньому відведено Ж. Батаю. Це дослідження поетики та онтології письма як форми розповіді героя про себе в творі “Неможливе” має на меті заповнити лакуну в літературознавчих студіях про Ж. Батая та доповнити дискурс тексту-письма французького роману новими концептами.

Жорж Батай писав, що поняття неможливого, винесене в назву твору, що становить об’єкт аналізу в цьому дослідженні, не піддається інтерпретації. Він задумав його як поняття, що змінює свій смисл залежно від контексту, як напів-концепт – напів-образ. Така вихідна позиція автора цього поняття можна трактувати як виклик досліднику та надання йому свободи одночасно. Завдання поглибити дискурс письма про *Себе* героя французького роману за допомогою аналізу “Неможливого” Батая передбачає занурення концептів його філософії в контекст традиції, яку сформували твори, що починаючи з Просвітництва репрезентують письмо як форму розповіді в романі, завдяки якій розгортається комплекс питань, пов’язаних з конструюванням суб’єкта власної ідентичності.

Неодноразово зазначено, що твори Батая об’єднує єдиний персонаж – людина у ситуації відчаю, поле дослідження – внутрішній досвід. Розроблення цієї теми неодмінно повинно була привести до письма як наративної форми, що відбулося лише у випадку з твором “Неможливе”. Повість “L’Impossible” вийшла друком у 1962 році і за винятком передмови та переструктурування частин збігалася з книгою “Ненависть до поезії” Ж. Батая 1947 року. Усі три частини “Неможливого” як другого видання “Ненависті до поезії” виходили у свій час окремо творами, але поєднання “Щурячої історії”, “Діануса” та “Орестей” в одну повість дало новий текст, в якому проблематика письма набула нового вираження.

Трагізм людини в філософії Батая обумовлений тим, що переміщення назовні внутрішнього досвіду потрактовано як єдиний спосіб переконання у можливостях власного “Я”, але людина не може цього здійснити, оскільки лише його й має. В світлі батаєвської думки письмо про *Себе* виявляється чи не єдиним шляхом досягнення такої необхідної для самопізнання індивіда позиції позаперебування. Батай виходить з думки М. Гайдеггера про те, що повернення до себе породжує “самість” – отже, “самість – це рефлексивне відношення, яке створюють, переживаючи його” [7, с. 25]. Відповідно, письмо за своєю природою не просто покликане сприяти цьому, а є виміром самості, оскільки, виписуючи своє життя, герой поєднує ресурси раціо та свого чуттєвого світу. Батай говорив що, що суверенність знаходиться в площині тиші, тому не доступна людині, адже тиша може утримуватися лише мовою, для долучення до неї потрібно відважитися на зусилля та ризик мовлення. Беручи до уваги те, що модальністю пись-

ма є тиша, можна стверджувати, що саме письмо про *Себе* вповні володіє потенцією досягнення суверенності “Я” як умови відкриття його самості.

Твір Ж. Батая “Неможливе” пропонує новий погляд на концепт письма у порівнянні з репрезентованою французьким романом майже двохсотлітньою історією, впродовж якої фікційний суб’єкт випишував своє минуле. Тоді як герої тексту-письма Мюссе, Фромантена, Жуль Верна пишуть після події, записують пережите раніше, герої роману епохи модернізму більше схилиються до щоденника. Вибір щоденникового модусу письма в першій частині “Неможливого” (“Щурячій історії”) обумовлений темою твору: людина, яка іде до краю можливого. Рух до неможливого не просто відбивається у щоденниковому письмі, а розгортається завдяки йому.

Ното scribens Батая концентрує увагу на потребі усвідомлення межі: “Свобода – ніщо, якщо це не свобода жити на краю межі, де вже розпадається будь-яке розуміння”. Письмо надає герою “Неможливого” нову свободу (з виписаних фрагментів пережитих ним історій стає зрозуміло, що в колишній свободі, яка потрактована як нехтування моральними нормами та табу, особливо в ракурсі сексуальних відносин, герой Батая був залежним від вчинків своєї коханої), яку він використовує для створення записів не передбачених для читання. Саме відрив письма від розуміння через читання трактують як граничність письма (“задута свічка – граничний випадок полум’я”). Суб’єкт письма в повісті Батая розриває зв’язок письмо-читання, організований за принципом кільця мебіуса, як це було в ситуації тексту-письма героя Просвітництва та романтизму.

Простір письма у творі “Неможливе” прагне відрізнятися усім комплексом характеристик тексту-письма, при цьому не скасовуючи їх.

По-перше, відбувається перекодування тілесності письма. Як і в більшості романів, формою розповіді яких виступає письмо про себе героя-оповідача, в повісті “Неможливе” відсутня анкета суб’єкта письма своєї тілесності. Традиційно письмо було сферою безтілесного на рівні тематики та історії. Анатомічна та фізіологічна деталізації людського тіла зникли в просторі письма навіть у романі Рабле (лист Грангузьє до Гаргантюа (про початок війни), лист Гаргантюа до Пантагрюеля) – де виступають не образи, а теми, що відсилають до тілесності людини (народження, сім’я). З листів Сен-Пре у романі Ж.-Ж.Руссо “Юлія, або Нова Елоїза” стає зрозумілим, що саме тілесність Юлії породжує у нього змішане почуття, яке передається проханням: схойте від мене свої чудові риси, обличчя, руки, плечі, біляве волосся...” [6, с. 29]. Але писання, як фільтр, очищує рефлексії персонажів від дискурсу тіла; аналітичність, що до Батая була невід’ємною функцією писемного слова, перетворювала тему тіла на “гнітючий стан духу” [там само]. Просвітницька традиція письма вибудовувала картину світу літературного персонажа навколо безтілесного homo scribens, людське тіло якого не може бути “засобом вимірювання світу, його реальної вагомості та цінності для людини” [3, с. 100]. Еротизм модернізму (згадаймо для прикладу роман Радіге “Демон плоті”) виявляється несумісним з процесуальністю письма героїв романів Ф. Моріака, Ж.-П. Сартра, С. де Бовуар. У неувазі героїв цих творів до випишування свого тіла виявляється знеціненість світу, якому відмовили у співвіднесеності з конкретною людською тілесністю. І тоді письмо персонажів перетворюється на пошук нових елементів побудови свого мікро-/макрокосму.

Про знеціненість світу йдеться й у творі Ж. Батая, проте категорія тілесності на-

буває нового вираження. У “Неможливого” знаходимо безпрецедентний приклад мета-письма: “Зараз, коли я пишу і не бачу її, я мрію обняти її стегна”. Погляд на щоденник збоку стає відкриттям внутрішньої оптики героя, що скерований у сферу тілесності. До Ж. Батая в тексті-письмі мова не оголювала: сцени тілесного задоволення Сен-Пре та Юлії, героїв-романтиків Мюссе та Фромантена, раціональних оповідачей Жуль Верна суперечили б філософським засадам письма культурних парадигм, до яких належать названі твори, хоча усі герої на роботу письма покладали надію просвітити глибину свого життя. Як зазначив Солерс: “Поруч із Батаєвою оповіддю більшість романів видаються прісними, боязкими, нерішучими, наляканими, обтяженими, неповороткими, ощадливими, а особливо стидкими хоч би й у своїй силуваній порнографічності” [8, с. 351]. Батай увів у письмо про *Себе* героя французького роману фізичне тіло, продовжуючи традицією письма маркіза де Сада, яку влучно визначив Р. Барт: “Завдання письма, яке воно виконує з незмінним блиском, полягає в взаємній контамінації еротики та риторики, мовлення та злочину, щоб раптово вивести в умовність соціального мовлення підриви, здійснення яких відводиться еротичній сцені, у той час, як “цінність” цієї сцени береться зі скарбниці мови” [2, с. 46]. До того ж герої Ж. Батая не схожі на образ десадовського лібертена, а в просторі їхнього письма відсутня бухгалтерську точність, характерна для змалювання світу вільних героїв Де Сада.

У повісті “Неможливе” також інша у порівнянні з попередніми творами, формою розповіді яких було письмо героя про *Себе*, структура. Простір письма у творі Батая вирізняється гетерогенністю: щоденник Діануса названий “Щурячою історією”, нотатки з записних книжок монсиньора Альфа названі “Діанус”, і Орестея підписана аббатом С. Перша частина – щоденник Діануса предствлений двома зошитами. Цей тип письма не містить формальних ознак щоденника – датування записів. Відкидання цього маркера щоденникового письма пояснює концепція внутрішнього досвіду Батая. Письмо за годинником, календарем прив’язує індивідуальний світу “Я”, що пише, до шкали зовнішнього часу – що по-перше, дає змогу зафіксувати протяжність “Я”, по-друге, спробувати структурувати хаос внутрішнього світу. Відкидання звичної (загальної) часової шкали у творі Ж. Батая спричинене тим, що внутрішній досвід не може бути розділений за аналогією до дискретності зовнішнього часу. Письмо Діануса акцентує чисту миттєвість. Як зазначив Ж.-П. Сартр, для Декарта, так само як і для Епікура, Жіда та Руссо – дискурс, передбачення, утилітарна пам’ять, розмірковування тощо відривають нас від нас самих [7, с. 32]. Усьому цьому вони протиставляють, і як бачимо Ж. Батай у цьому не один, миттєвість. Тільки якщо у Марселя Пруста миттєвість довільного спогаду набувала розгортання, то у Ж. Батая репрезентація миттєвості доходить до межі, на якій відсутня будь-яка протяжність (твір формує колаж кадрів). Спільним і для М. Пруста, і для Ж. Батая залишається в цьому бажання існувати одразу ж і в усій цілісності. Тож письмо Діануса, стираючи календарний час та відношення до нього, концентруючись при цьому на миттєвості, є не-щоденником.

Три частини “Неможливого”, що представляють різні типи письма, розгортають дискурс навколо ідей Діануса. Відтак, його не-щоденник не закінчується зі смертю героя (щоденник обривається в першій частині, а в другій читач дізнається про смерть автора щоденника). Як зазначив Ж.-П. Сартр: “в той самий момент, коли смерть відкриває мені мене самого, Батай знаходить можливість зробити так, що сам я бачив

себе очима іншого” [7, с. 26], – про смерть пише інший, той, хто перебирає естафету homo scribens. Саме завдяки образу суб’єкта письма Ж. Батаю вдається представити “я-насторожі”, що є завжди незавершеним, складеним із зовнішніх одна одній частин, відкриває себе суб’єктом, що вмирає.

Знак Діануса маркує суб’єкта письма в усіх трьох частинах. Батай запозичив цей образ із “Золотої гілки” Фрезера. Діанус – жрець храму Діани, що побудував Орест, який і був першим Діанусом. Для Ж. Батая Діанус є метонімією “суверенності”: злочинець, що вкрав царську “золоту гілку”, цар лісу без жодного підданого. Діанус також є аналогом бога Януса та Діоніса-ацефала. Тільки якщо з відкриттям романтичної концепції часу homo scribens випишуючи історію свого життя дивився у минуле як на предмет письма з метою екзистенційного прориву, освітлення дороги в майбутнє, то дволикість Януса на позначення суб’єкта письма у Батая розкодовується за принципом трансгресії усіх ознак, характерних для тексту-письма французького роману як раніше, так і у порівнянні з позицією героя, що пише, у творах Сартра, Грака, Моріака, Бернаноса. У цьому питанні контекстом “Неможливого” може бути лише “Щоденник злодія” Женета та трилогія Беккета (що потребує окремого подальшого дослідження).

Поєднує ці три частини письмо-мука, як можна визначити маркер письма в творі “Неможливе” не лише в тематичному аспекті (мова про муку заходить найчастіше), а й у синтаксичному. Три крапки, незакінченість речень у письмі, наприклад, у Сен-Пре в романі Руссо “Юлія, або Нова Елоїза”, свідчили про народження думки, про живе начало письма. Тож три крапки в тексті-письмі французького роману означали пошук слова як засобу руху вперед, окреслення нового розуміння порухів внутрішнього світу героя, що пише. Тоді як у Батая три крапки, що зустрічаються не лише наприкінці речення, а й на початку (“... я повинен був би раніше... але мені хочеться стерти сліди моїх кроків...”), несуть в собі ідею рваного письма, що скасовує застосування для твору “Неможливе” метафори текстуального мережева (Р. Барт зазначав, що етимологічно, “текст” означає “плетення”, “павутинка”, “тканина”). Homo scribens Батая не покладає на письмо надій зміни життя, а тому не шукає слів, коли їх не вистачає – його робота над письмом дуже далека від плетення свого місця. Єдине, що залишається від класичного тексту-письма, так це те, що три крапки Батая також передають несформованість думки до письма, однак про народження думки не йдеться. Рваний синтаксис (який виражає, окрім трьох крапок, також далеко не спорадична відсутність граматичного центру речень, видимого сюжетного зв’язку реченнями) передає муку письма та стирає письмо водночас з роботою над ним. Сартр коментував цю особливість письма Батая так: “Він ненавидить дискурс, а через нього ненавидить всю мову. ... це ненависть містика, а не терориста. Передусім, завіряє він нас, мова – це проект: той, хто говорить, чекає закінчення фрази... Говорити – значить рвати себе, відкладати існування на потім, на кінець дискурса, значить розп’яти себе між підметом присудком та додатком” [7, с. 15]. Якщо Рокантен Сартра через роботу письма здійснює екзистенційний прорив, герої-просвітники, як і пан Аронакс з “120 тисяч лле під водою” Жюль Верна – ішли до розуміння *Себе*, герої-романтики – долали владу лінійного часу зовнішньої дійсності над собою, то суб’єкт письма Батая існує “повністю і одразу ж: в миттєвості” [там само]. Письмо, що має відповідати внутрішньому досвіду суб’єкта, який виступає в амплуа homo scribens, вибудовується без впорядкованих висновків, короткими тезами, що на-

гадують спазми, “які читач може схопити з першого погляду й які діють як миттєвий вибух, обмежений двома пробілами, двома спокійними прірвами” [7, с. 17]. Отже, в “Неможливному” письмо розміщується “по той бік письма” – що означає залишаючись письмом (герої пишуть в усіх трьох частинах) бути не-письмом.

Твір “Неможливе” репрезентує інші у порівнянні з попередніми зразками виписування героєм *Себе* топографічні можливості письма. Відсутність уваги до зовнішнього простору досягає такої межі, на якій простір подано як розірваність локусів. Якщо в романі “Домінік” Фромантена окремі локуси поєднано рухом героя на кареті й опис дороги становив картину в слові, то у Батая вулиця, що мала б перебратися на себе за правилом метонімії все навантаження зв’язку між окремими локусами (квартирою героя та замком, в якому перебуває його кохана) починається нізвідки (точніше з темноти) і не доводить героя до пункту призначення (герой втрачає свідомість, письмо переривається).

Обірвані клаптики, якими постає “тканина письма” в “Неможливному” (при цьому варто пам’ятати, що обірваність також є знищенням написаного, а саме жаху, болю та муки) – єдина даність існування героя. У темноті, порожнечі буття його відфільтроване максимальною правдивістю існування є стрибками між клаптиками обірваного письма, що не закінчується зі стрибком у смерть. Хаотичний рух стрибків суб’єкта письма Батая неможливо передбачити, неможливо довести до закінчення чи результату (твір закінчується нелогічно, без пояснення, як і почався). Розірваність письма у Батая віддзеркалює часову розірваність “Я” homo scribens. Розірваність письма в “Неможливному” можна почснити відповідно до думки Гегеля із передмови до “Феноменології духу”: дух досягає своєї істини, лише опинившись в абсолютній розірваності. За допомогою письма “розірваність” закріплюється у своєрідну єдність, щоб втримати протиріччя, яким є “Я” суб’єкта письма.

Усі герої, що виступали в амплуа homo scribens, у той чи інший спосіб висловлювали бажання осягнути глибину *Себе*. Найчіткіше, використовуючи метафору занурення в глибину води, цю інтенцію висловив пан Аронакс, професор Паризького музею, в романі Жуль Верна, який узагальнив свою подорож та письмо про неї думкою, що виражає впевненість у можливості дати відповідь на запитання Еклезіяста: “Хто міг коли-небудь виміряти глибини безодні?” [4, с. 429]; та герої Ж. Грака “Сутінковий красень”. Організація тексту-письма французького роману давала усі аргументи для асоціаювання роботи письма з заглибленням. У творі “Неможливе” традиційний мотив глибини стає рухом в безодню, що має на меті, відповідно, не подолати протиріччя в людині, а втримати їх за допомогою письмового слова, щоб зустрітися з ними впритул.

Це дослідження пояснює зв’язок та відмінність простору письма про *Себе* у творі Ж. Батая “Неможливе”, окреслені особливості можуть бути доповнені та поглиблені завдяки порівнянню з щоденником героя у творах Грака “Сутінковий красень” (поетика води), Сартра “Нудота” (метафорика часу, туману, нудоти), Бернаноса “Щоденник сільського кюре” (поетика містичного).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Батай Ж.* Невозможное / Ж. Батай // Батай Ж. Ненависть к поэзии: Романы и повести / Ж. Батай. – М.: Ладомир, 1999. // <http://lib.rus.ec/b/323466>

2. *Барт Р.* Сад, Фурье, Лойола / Р.Барт. – М. : Праксис, 2007. – 256 с.
3. *Бахтин М.* Формы времени и хронотоп в Романах / М. Бахтин // Бахтин М. Эпос и роман / М. Бахтин. – СПб : Азбука, 2000. – 304 с.
4. *Верн Ж.* Двадцать тысяч лье под водой : роман / Верн Ж. ; пер. с фр. Н. Г. Яковлевой и Е. Ф. Корша // Верн Ж. Собр. соч. : в 8 т. Т. 5. – М. : Правда, 1985.
5. *Зенкин С.* Жорж Батай между возможным и невозможны / С. Зенкин // Иностранная литература. – 1999. – №7. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/>.
6. *Руссо Ж.-Ж.* Юлия, или Новая Элоиза : роман / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. Н. И. Немчиновой, А. А. Худадовой. – М. : Художественная литература, 1968. – 774 с.
7. Танатография эроса. Жорж Батай и французская мысль середины XX века. – М. : Мифрил, 1994. – 346 с.
8. *Солерс Ф.* Війна смаку / Ф. Солерс. – К. : К.І.С., 2011. – 472 с.
9. *Lisse M.* “...Excepté néanmoins du petit nombre...” Sade et Bataille / Ф. Солерс // Imaginaires du mal. – Louvain-la-Neuve, 2000. – P. 171–176.
10. *Rabate D.* Le récit au XXe siècle / D. Rabate // Histoire de la France littéraire. Modernités xix-xx siècle. Tome 3. – Paris : QUADRIGE / PUF, 2006. – P. 113–139.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

REREADING THE TRADITION OF CHARACTER'S SELF-WRITING IN THE FRENCH NOVEL BASED ON G. BATAILLE'S “THE IMPOSSIBLE”

Yuliia Pavlenko

*Kyiv National Linguistic University
Str: Red Army 73, Kyiv, Ukraine, 03150,
e-mail: y171278@yahoo.com*

“The Impossible” by G. Bataille offers a new perspective of writing in comparison with almost 200-year history of fictional subject inscribing of his / her past. Based on Bataille’s inner experience concept and its philosophical perception by M. Blanshot, J.-P. Sartre, G. Deleuze the given research presents the analysis of text “The Impossible” in the context of rereading of writing about oneself tradition in French novel. The space of writing in the text “The Impossible” tends to be different in everything that concerns the complex characteristics of text-writing itself, without denying it.

Key words: writing, diary, homo scribens, inner experience, impossible, gap, border.

**ПРОЧТЕНИЕ ТРАДИЦИИ ПИСЬМА О СЕБЕ ГЕРОЯ
ФРАНЦУЗСКОГО РОМАНА В ПРОИЗВЕДЕНИИ Ж. БАТАЯ
“НЕВОЗМОЖНО”**

Юлия Павленко

*Киевский национальный лингвистический университет,
ул. Красноармейская 73, г. Киев, 03150,
e-mail: y171278@yahoo.com*

Произведение Ж. Батая “Невозможное” предлагает новый взгляд на концепт письма по сравнению с почти двухсотлетней историей письма фикционального субъекта о своем прошлом. Опираясь на концепцию внутреннего опыта Ж. Батая и его философскую рецепцию М. Бланшо, Ж.-П. Сартра, Ж. Деррида, предложенное исследование представляет анализ повести “Невозможное” в контексте перечитывания традиции письма о Себе героя французского романа.

Ключевые слова: письмо, дневник, homo scribens, внутренний опыт, предел, разрыв, невозможное.